

УДК 821.161.2–1.09

Г. Витрикуш

СПАДКОЄМНІСТЬ ЛІТЕРАТУРИ: ЛЕСЯ УКРАЇНКА І ПОЕТИ-ШІСТДЕСЯТНИКИ

Розглядається питання спадкоємності літературних традицій Лесі Українки у творчості поетів-шістдесятників, зокрема ідея національно-визвольної боротьби, проблема митця і влади, співзвучність традиційних образів і мотивів.

Ключові слова: літературна традиція, художній образ, мотив, алюзія, національна ідея.

Серед представників різних сфер культури і науки, з діяльністю яких були глибоко знайомі шістдесятники, особливе місце відведено Лесі Українці. Заслуга Лариси Косач-Квітки велика: вона зуміла на рівні глибокої емоційності й високої інтелектуальності відобразити проблеми сучасності крізь призму історичних асоціацій, алюзій, символів; довела, що українська література високопоетична, багата на художні засоби, здатна змусити читача не тільки співпереживати, а й мислити, і з цього процесу починається самоідентифікація особистості та народу. Шістдесятники продовжують традиції Лесі Українки, що простежується у використанні символічних картин, романтичної піднесеності, поетичної умовності, філософських узагальнень, логічних висновків, експресивної алегорії, тонкого психологізму, фразеологічності мовлення, риторичних фігур, яскравих епітетів і метафор.

Сонет «Леся Українка» В. Симоненка присвячений пам'яті хворої поетеси, яка ночами пише віщі слова, наповнені здатністю зцілювати душі й змінювати хід історії. У творі присутні ремінісценції з античної давнини, коли поетеса пише про свої почуття, «мов раб німий на араратській скелі / Карбує написи про подвиги царя» [6, 20], з метою через слово підняти людей з колін, щоб вони розхитали «чорні трони» і визволилися від рабства, перетворившись зі слуг на «легіони / Нових, непереможних Спартаків» [6, 20]. Фільм «Іду до тебе» І. Драча, складений

із мозаїки спогадів, настроїв, уривчастих епізодів, у прямому й метафоричному сенсі розповідає про подорож видатної української поетеси до С. Мержинського, про її глибоке кохання, любов до України, до рідної мови, її революційну та національну позицію.

Ідея національно-визвольної боротьби, заклик до повстання, що знайшли відображення через осмислення Лесею Українкою подій античної і середньовічної Європи у творах «Роберт Брюс, король шотландський», «Осіньна казка», «В катакомбах», «Вавилонський полон», «Бранець», «Пісні про волю», «Slavus-sclavus», «Товарищі на спомин» та ін., у поезії шістдесятників передається переважно у зверненні до образу Б. Хмельницького. Закономірно, обставини політичного тиску й розвиток художніх напрямів і стилів зумовив те, що шістдесятники ще більше, ніж Леся Українка, поглиблюють значення підтексту. І якщо поетеса разом із передовими людьми того часу щиро вірила у можливість змін шляхом революції і перетворень, то гіркий досвід впровадження цього явища у дійсність більшовицькою владою упродовж десятиліть розвінчав ілюзії й надію на справжнє визволення засобами фізичної боротьби. Тому логічнішим з точки зору часу залишається покоління шістдесятників роздумувати над тим, що маємо. І стосується це як радянської доби, так і сьогодення, коли Україна в невидимій інформаційній війні опинилася між Заходом та північним сусідом. В. Симоненко у розмові з другом (спогади І. Куштенка «Відрядження: Розмови з Василем Симоненком» // Київ. – 1993. – № 8. – С. 106–118), Л. Костенко у «Берестечку», частково в «Марусі Чурай», Б. Олійник у «Де ж ти, Хмелю?», «Трубить Трубіж» тощо спонукають замислитися, що думав Б. Хмельницький у той далекий час після поразки, як він пережив Переяславську угоду, яка роль державних мужів у творенні державності, і пробують відповісти на злободенні проблеми українського суспільно-політичного устрою. І Леся Українка, і шістдесятництво сходяться на думці, що державний лідер має служити народові, проявляти жертвовність, чого, на жаль, досі бракує.

Проблема митця і влади порушена Лесею Українкою

в «Давній казці», «На руїнах», «Оргії», «Кассандрі», «Поет під час облоги» тощо, дуже близька шістдесятникам. Безкомпромісного і відданого покликанню власного серця Раба-неофіта із «Оргії», співця Єлеазара з «Вавилонського полону» можна назвати праобразом стоїків, а їхні змагання і витривалість на фоні зламаных пристосуванців, що зрадили справжнє мистецтво і власне сумління, – праобразом стоїцизму шістдесятників. Віра Лесі Українки, виражена в крилатому вислові-девізі з «Лісової пісні» «Ні, я жива! Я вічно буду жити! / Я в серці маю те, що не вмирає» чи в поезії «Contra spem spero!» (Без надії сподіваюсь), близька до віри ліричного героя із вірша Л. Костенко «Ти половиць, ти правнук печеніґа...». Як і поетеса-попередниця, Л. Костенко констатує рідкість високого таланту і частоту бездарності, пристосуванства, творення мертвого мистецтва як у поезіях («Поетів ніколи не був мільйон...», «Кобзарю, знаєш, нелегка епоха...» та ін.), так і в образі митця зі «Снігу у Флоренції», який зламався: «Коли цькували – я протистояв. / Лише коли наблизили – піддався» [4, 481]. Хоч, з іншого боку, вона не докоряє комусь, не дає собі волі й морального права когось картати чи осуджувати за дволикість і бездарність, про що свідчать рядки з «Марусі Чурай», що кожен співає пісню, як може і як йому дано від природи чи Бога. Сама поетеса вибирає активну позицію мовчання, і не можна сказати, що зі страху: чи то тому, що мовчання варте більше, ніж слова, чи то не залишилося слів, бо всі вони *«уже були чиймись»* [4, 18], і краще мовчати, ніж займатися плагіатом.

І Леся Українка, і шістдесятники використовують традиційні образи античності. Для Л. Косач Прометей – титан, який здобув світло і став на бік народу, образ тих, хто стає на боротьбу і несе просвіту. В поезії «Fiat pox!» у темряві, створеній богом, титан викрадає світло і дарує людям. «В катакомбах» як уособленню непокірного борця за свободу думки і символу перемоги над тиранією йому віддає честь і пошану Раб-неофіт: «Я честь віддам титану Прометею, / що не творив своїх людей рабами, / що просвітив не словом, а вогнем, / боровся не в покорі, а завзято, / і мучився не три дні, а без ліку, / та не назвав свого тирана

батьком, / а деспотом всесвітнім, і прокляв, / віщуючи усім богам погибель» [7, 462]. Шістдесятники починають вбачати у цій дарованій людству просвіті й зле начало, бо наука в гонитві за матеріальним благополуччям і всесвітнім пануванням потрапляє в руки недостойних, здатних використовувати її як засіб нищення людства (Б. Олійник «На гострі брили кинули його...», «Від білої хати до білого дому...»; Л. Костенко «Вітри гули віолончеллю, писали пальми акварель...», І. Драч «Леонардо да Вінчі», «Прометеївська балада» тощо).

Як і Леся Українка («Забута тінь» – дружина Данте, «Ніобея» – дочка Прометея, що оплакує загибель своїх дітей), Л. Костенко зображує й маловідому дружину титана, на плечі якої лягли обов'язки виховання сина і насміхи оточення, – тут ми чітко бачимо алузії на сучасність. Із цього приводу слушно зауважує А. Бондаренко: «Суспільна думка про кращих людей свого часу – це дуже часто напівправда. За нею – намагання знецінити вчинки неординарної, героїчної постаті, звести їх до власного обивательського рівня» [1, 25]. Образ Прометея узагальнює постаті зацькованих, репресованих, а його дружини – родичів «ворогів народу»: бачимо трагедію людської особистості, яка через політичні, економічні чи інші обставини не може виразити свої переконання, моральну позицію, трагізм ідеї, спотвореної у конформістських цілях (ідейна близькість з «Адвокатом Мартіаном» Лесі Українки).

Перефразовуючи Л. Костенко (щό писав би Шевченко в СРСР, з якого зробили революціонера, прихильника більшовицьких ідей), хочеться запитати: що сказала би Леся Українка, витяг із поезії якої І. Драч бере за епіграф поезії «Прометеева наречена»? Від ліричного опису тиші на Волині й згадок про Прометееве життя поет риторично запитує, коли дбатиме вітчизна про народ, наче титан, і чи справді її турбота є щирою і серйозною, чи це звичайне завуальоване лицемірство й легковажність: «Невже перелесник і ти, Прометею?!» [2, 110]. Сповнені пафосу і рядки про хвору поетесу, яка жила мистецтвом і долею народу та постає як узагальнений образ нареченої титана і тих, хто розділяв

щоденну ношу розіп'ятих митців і через особистісний духовний зріст сприяв духовному розвитку народу.

Кассандра, голос якої ніхто не чув у попередні епохи, у творчості шістдесятників не тільки попереджує про можливе лихо, а останнім кличем застерігає людство схаменутися у розвитку науки й техніки і в гонитві за владою. Це можемо бачити в поезії «Місто...» І. Калинця, коли «з мурів волає до глухих / Кассандра» [3, 506], намагаючись нагадати людству про непоправиму шкоду цивілізації, творену власними руками, що веде до загибелі. Роздумуючи над людською потребою бути щедрим і трудитись на благо інших, над потребою мати душу і констатацією її відсутності в суспільстві, над прихованим, чого, згідно з логікою історичної повторюваності подій, варто остерігатися і чому обов'язково треба вчитися практикувати, Л. Костенко пише поезію «Будь щедрою, хай плаче твоє листя...».

Спадкоємність традицій очевидна й у зверненні до біблійної тематики. Як Леся Українка («На полі крові») вела полеміку з Л. Андрєєвим («Иуда Искариот»), який зробив Юду героєм, котрий прагнув визволити юдейський народ від влади римської імперії, так Б. Олійнику колеги також дають привід для дискусії. На думку М. Скорсезе (фільм «Остання спокуса Христа»), Юда теж приніс себе в жертву, продаючи Ісуса, щоб Ісус міг виконати свою місію. Брати Стругацькі («Обтяжені злом, або Через сорок років») висувають теорію, що Христос, щоб виділитися серед фальшивих пророків, придумав мученицьку смерть; Юда ж сліпо, без усвідомлення виконує вказівки Ісуса. У циклі віршів «Таємна вечеря» після опису зради й розп'яття Христа Б. Олійник услід за Лесею Українкою висловлює сумнів у загибелі Іуди: «Що Його розп'яли на покуту усіх, – / То тяжка, але – істина, люди. / Лиш єдине гризе – хай проститься мій гріх! – / А чи й справді повісивсь... Іуда?» [5, 351].

Леся Українка використовує слова *бог* («Fiat pox!») чи *єпископ* («В катакомбах») для зображення жорстокого володаря, для створення образу пропагандиста різного роду заборон і запеклого ворога людської особистості. Зважаючи на висміюван-

ня і заборону релігії в СРСР, негативний образ бога чи папи міг пропустити твір крізь двері цензури, однак він став алегоричним засобом іронії з приводу тиранів ХХ віку в Л. Костенко («Сьоме небо», «Райська елегія»), Б. Олійника («Притча про ноги», «Іезуїт цілує туплю папи...»), «Мікеланджело», «Балада про вогонь і принципи»).

Образ середньовічного ката-інквізитора Торквемади, що в поезії Лесі Українки «Було се за часів “Святої Германдади”...» палить еретика, не бачачи надії на його сльози й покаєння, у Л. Костенко («Ображений Торквемада») звертається до сучасних тиранів замислитися, скількох убили вони, констатуючи, що його прогріхи, порівняно з їхніми, дуже мізерні. І в «Притчі про ріку» поетеса сучасності нагадує про вічність планети і минушість тиранії, констатуючи, що давно немає перського царя Кіра, а досі стоїть ріка Діала – свідок далеких подій.

Екзотичні сюжети і мотиви з подорожі хворої Л. Косач до Єгипту («Сфінкс», «Ра-Менеїс», «Напис в руїні» тощо) є і в творах шістдесятників. У пам'яті І. Драча виринають ремінісценції про давню китайську царицю Сянь-гу, найбільш жорстоку і безпощадну в історії Китаю, котра прославилася, згідно з тисячолітніми переказами, тим, що топила учених і мудреців у нужниках. До подібного приниження людської гідності, на жаль, але *de facto*, вдаються правителі й нинішнього цивілізованого світу. Чітку проекцію на сучасність дає сам автор словами «Та тільки сучасна історія все душу мою морочить, / І завжди в сучасному клекоті привиджується старовина» [2, 319]. Для підтвердження цієї тези згадується подія, коли русявого партизана замордували русяві кати, тобто алузія на типові етнічні ознаки слов'ян та німців, на Другу світову війну. Найбільша трагедія, підсилена анафорою й умовчанням, у тому, що найкровопролитніша війна в історії людства уже за горами, однак досі є особи, які «моляться, моляться, моляться, ах, це ж моляться їй, Кань Сянь-гу!...» [2, 319], і, власне, над цим варто замислитися.

Л. Костенко теж іноді використовує екзотичні сюжети, езопівською мовою говорячи про проблеми сучасності: «Цариця Астинь», «Притча про ріку», «Місто Ур» та інші поезії в лаконіч-

ній формі передають глибокий підтекст про історію не просто осіб, а цивілізацій загалом. Хіба не повторюються нині з нашим народом події, що були серед шумерів, які забули, хто вони і з якого роду та наповнили своє минуле лише негативом? Наче відкопуємо цю думку, завуальовану словами «А місто Ур зсипає сміття / зсипає сміття на свою історію» [4, 361].

Одним із малопомітних можна назвати образ сльози в творчості і Лесі Українки («Невольничі пісні», «Зоряне небо», «Сльози-перли», «Епілог», «Я знала, що будуть сльози, мука...», «Хто дасть моїм очам потоки сліз?» та ін.), і І. Драча («Мій спомин про Юрія Яновського», «Сковородіана», «Козацька сумовита», «Пам'яті Василя Шукшина», «Хустина Марії Заньковецької, подарована Льву Толстому», «Сльоза Пікассо», «Соната Прокоф'єва», «На чеховські мотиви», «Леонардо да Вінчі» тощо).

Будучи глибоко знайомими зі світовою й українською літературою, поети-шістдесятники немовби відбирають «родзинки» мистецтва слова. Вічно актуальні проблеми, порушені Лесею Українкою, її філософічність, інтелектуальність, психологізм у підході до їх висвітлення у світлі національної історії, як і використання нею художніх троп і фігур, символічних картин, алюзій і ремінісценцій, стають міцним фундаментом, на якому покоління шістдесятників будує свою модель художнього бачення дійсності, відтворення реальних подій у художній формі, створює свій високохудожній світ вічних цінностей та ідеалів. Спорідненість порушених шістдесятниками мотивів і проблем із творчістю Лесі Українки є доказом глибокого знайомства їх зі скарбницею світових шедеврів та підняття злободенних і вічних проблем, від розв'язання чи нерозв'язання яких залежить доля не тільки окремої людини у світі, а й націй і держав на земній кулі.

Література

1. Бондаренко А. «Усі вже звикли – геніїв немає...» (Художнє мовомислення поетичного циклу Ліни Костенко «Силуети») / А. Бондаренко // Урок української. – 2004. – № 8–9. – С. 24–28.

2. Драч І. Вибр. твори : в 2 т. – Т.1: Поезії / І. Драч ; передм. Л. Новиченка. – К. : Дніпро, 1986. – 351 с.
3. Калинець І. Поезії / І. Калинець // Живиця. Хрестоматія укр. лри ХХ ст. : у 2 кн. – Кн. 2. – К. : Твій інтер, 1998. – С. 502–512.
4. Костенко Л. Вибране / Л. Костенко. – К. : Дніпро, 1989. – 559 с.
5. Олійник Б. І. Стою на землі : Вірші та поеми / Б. Олійник. – К. : Криниця, 2003. – 696 с.
6. Симоненко В. У твоєму імені живу : поезії, оповідання, щоденник, записи, листи / В. Симоненко / упоряд. та післям. В. В. Яременка; передм. О. Т. Гончара. – 2-ге вид., доп. й перероб. – К. : Веселка, 2003. – 382 с.
7. Українка Леся. Твори : в 2 т. – Т.1 : Поетичні твори ; Драматичні твори / Леся Українка / упоряд. і прим. О. Ф. Ставицького ; вст. ст. Л. І. Міщенко ; ред. тому І. О. Дзевєрін. – К. : Наук. думка, 1986. – 608 с.

Вытрикуш Г. Преемственность литературы: Леся Украинка и поэты-шестидесятники.

Рассматривается вопрос преемственности литературных традиций Леси Украинки в творчестве поэтов-шестидесятников, в частности идея национально-освободительной борьбы, проблема артиста и власти, созвучность традиционных образов и мотивов.

Ключевые слова: литературная традиция, художественный образ, мотив, аллюзия, национальная идея.

Vytrykush H. Continuity of Literature: Lesia Ukrainka and Poets of the Sixties.

The article discusses succession of literary traditions of Lesia Ukrainka in the creativity of the writers of sixties, particularly, the idea of national struggle, problem of artists and authority, traditional artistic images and motives.

Key words: literary tradition, character, motive, allusion, national idea.